

Державний заклад
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені К. Д. УШИНСЬКОГО»

ПАТЕН ІРИНА МИХАЙЛІВНА

УДК 81'373.7 (143.5)

**ФРАЗЕМИ ЗІ ЗНАЧЕННЯМ РУХУ: СЕМАНТИКО-
ІДЕОГРАФІЧНИЙ ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД
(на матеріалі української, російської, польської та англійської мов)**

10.02.15 – загальне мовознавство

А в т о р е ф е р а т

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата філологічних наук

Одеса – 2014

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі загального мовознавства та славістики

Рівненського інституту слов'янознавства
Київського славистичного університету,
Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник доктор філологічних наук, професор
Тищенко Олег Володимирович
Рівненський державний гуманітарний університет,
завідувач кафедри загального та порівняльного
мовознавства

Офіційні опоненти: доктор філологічних наук, професор
Кравченко Наталія Кимівна,
Київський національний лінгвістичний університет,
професор кафедри загального і порівняльного
мовознавства та новогрецької філології;

кандидат філологічних наук
Савченко Євгенія Юрївна,
ДЗ «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»,
викладач кафедри перекладу і теоретичної та
прикладної лінгвістики.

Захист відбудеться "05" квітня 2014 р. о 10
годині на засіданні спеціалізованої вченої
ради К 41.053.05 Державного закладу
«Південноукраїнський національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського» за адресою: 65020, м.
Одеса, вул. Старопортофранківська, 26.

З дисертацією можна ознайомитися в
науковій бібліотеці Державного закладу
«Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д.
Ушинського» за адресою: 65020, м. Одеса,
вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розісланий "05" березня 2014 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
Е.В.Ларіна

Підписано до друку 03.03.2014 р.
Гарнітура Times. Формат 60x84 1/16.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 20,69. Зам. № 216
Наклад 100 примірників

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи Серія ДК № 2509
від 30.05.2006 р.

Друк ПП «ПОСВІТ»

Адреса: вул. І. Мазепи, 7, м. Дрогобич, 82100 Україна
тел. факс (03244) 2-23-35, тел.: 3-38-50, 2-23-76.
E-mail: posvit_druk@mail.ru

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБО- ТИ

Реферована дисертація присвячена зі-
ставному ідеографічному опису фразеологічних
одиниць (далі – ФО) на позначення руху,
з'ясуванню їхньої структурно-семантичної,
семіотичної та концептуальної організації,
виявленню спільних і відмінних мотиваційних
моделей в межах фразеотематичних, семанти-
чних груп та ідеограм, визначенню специфіки
концептуально-метафоричних моделей номіна-
ції компаративних фразеологічних одиниць, ви-
світленню онтологічних, національно-
культурних та прагматичних чинників і засад
вербалізації концептосфери руху в українській,
російській, польській та англійській мовах.

Вербальне втілення сприйняття докільця
створює той неповторний національний колорит,
що відрізняє одну мову від іншої, підкреслюючи
самобутність культур, що є результатом транс-
формації загального когнітивно-семантичного
континууму та відбиття системи цінностей
певного етносу у знаках образно-характеризую-
чої номінації (М. Алефіренко, А. Арха-
нгельська, І. Голубовська, О. Корнілов,
Н. Кравченко, В. Манакін, В. Маслово, О. Селі-
ванова та ін.). Найбільш дослідженими у зі-
ставній фразеологічній теорії є тематичні групи
фразеологізмів, які характеризують фізичний і
психічний стан людини, її емоції, форми
поведінки, соціальні взаємини. При цьому
окремі поняттєві сфери, зокрема й концепто-
сфера руху, попри уся національно-мовну
своєрідність ще не була об'єктом цілісного ідео-
графічного опису на матеріалі слов'янських і ге-
рманських мов. ПРОСТІР, ЧАС і РУХ
становлять універсально-архетипні категорії

філософії, феноменології, індоєвропейської космогонії, етнографії й традиційної народної культури (А. Гуревич, В. Топоров).

Ключові лексико-семантичні групи дієслів руху на матеріалі однієї або декількох мов перебувають у полі зору вітчизняних та зарубіжних мовознавців (С. Кацнельсон, С. Лопушанська, В. Плунгян, О. Рахіліна, І. Стернін); з погляду номінації і функціонування аналізується лексико-семантична група дієслів переміщення в німецькій (Ю. Кійко), англійській (Л. Пастухова, О. Пашкевич), французькій (Я. Думашівський) мовах; історія і сучасний стан дієслівної підсистеми, в якій реалізується семантика переміщення у просторі носіями німецької та російської культур (Н. Шамне); в теорії концептуального аналізу розглядаються пов'язані з рухом концептуальні та оціночні метафори (М. Нікітіна); компаративні фразеологізми польської та української мов з дієсловом руху (В. Вальчук); структурно-типологічний опис дієслів зі значенням переміщення у складі фразеологічних одиниць німецької та російської мов запропоновано Г. Мінуліною.

З огляду на сказане комплексне дослідження структурно-семантичних, концептуальних, лінгвокультурологічних та ідеографічних аспектів фразеологічних одиниць на позначення концептосфери руху у неблизько споріднених мовах стає назрілою необхідністю.

Актуальність дисертації зумовлена антропоцентричним спрямуванням сучасних лінгвістичних досліджень на вивчення структурно-семантичної, семіотичної та концептуальної організації фразеотематичного поля руху у неблизько споріднених мовах, необхідністю розробки ідеографічної моделі зіставного опису та визначення її ключових параметрів з огляду на структуру, мотивацію, прагматику та функції фразем, їхню лінгвокультурологічну специфіку, функціонально-стилістичну та соціальну маркованість.

Такий підхід сприятиме визначенню універсальних та етноспецифічних формально-семантичних рис різномовних фразеологій на позначення концептосфери руху в українській, російській, польській та англійській мовних і концептуальних картинах світу.

Зв'язок теми з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до тематичного плану науково-дослідних робіт Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету у рамках наукової теми "Мовні, культурні та концептуальні моделі світу германських та слов'янських мов". Тему затверджено Вченою радою Рівненського інституту слов'янознавства Київського славістичного університету (протокол № 2 від 12 листопада 2013 року).

Метою пропонованої роботи є висвітлення особливостей мовної категоризації фразеологічних одиниць з ідеєю руху в зіставлених лінгвокультурних просторах у структурно-семантичному, ідеографічному та функціонально-стилістичному планах.

Поставлена мета передбачає вирішення низки таких **завдань**:

– виділити склад фразеологічних одиниць зі значенням руху та визначити онтологічні та лінгвокультурологічні засади їхнього ідеографічного опису в чотирьох мовах;

– здійснити семантико-ідеографічну класифікацію фразем зі значенням руху з огляду на їхню структуру, семантику й прагматичні особливості у зіставлених мовах;

– в межах фразеотематичного поля руху виявити набір і типологію сем та ідеограм, описати словесні образи і символи переміщення у складі концептуально-метафоричних моделей;

– простежити особливості маніфестації образів-еталонів у складі компаративних фразем через співвідношення донорських сфер метафоризації ідеї руху в сценарних і стереотипних її проявах;

– здійснити культурно-семантичну реконструкцію їх внутрішньої форми (зв'язок з елементами матеріальної та духовної культури, символічними і міфологічними архетипами та опозиціями);

– з'ясувати соціальні та функціонально-стилістичні типи фразеологічних одиниць зі значенням руху, визначити джерела їх виникнення та встановити прагматичні особливості у кожній із зіставлених мов зокрема.

Об'єктом дослідження є фразеологічні одиниці зі значенням руху в ідеографічному, лінгвокультурологічному та функціонально-стилістичному аспектах.

Предметом дослідження є структура, семантика та мотивація фразем зі значенням руху, їхні прагматичні й стилістичні особливості.

Матеріал дослідження. Загальна кількість аналізованих фразем зі значенням руху – 1079 одиниць, з них 270 – з фразеологічного фонду української, 275 – російської, 246 – польської, 292 – англійської мов, відібраних шляхом суцільної вибірки з фразеологічних словників.

Методи дослідження. *Зіставний метод* – для виявлення спільних і відмінних рис фразеологічних одиниць зі значенням руху в українській, російській, польській та англійській мовах на структурному, семантико-ідеографічному та функціонально-стилістичному рівнях; *метод компонентного (семного) аналізу* – для визначення своєрідності компонентів значення, типології сем та ідеограм ФО; *метод структурно-семантичного моделювання* – для зіставлення тематичних груп, семантичних полів, синонімічних рядів у досліджуваних мовах, виявлення функції актантів; *метод концептуального аналізу* – для з'ясування образів-еталонів та донорських сфер метафоризації компаративних фразеологічних одиниць; *описовий метод* – з метою ідентифікації та укладання корпусу досліджуваних фразем.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що в роботі вперше: виокремлено й системно описано дев'ять фразеотематичних груп номінативних одиниць з компонентом руху в чотирьох мовах з огляду на інтенсивність,

способи його перебігу, рух до об'єкта, переміщення по колу і зворотньому напрямку тощо; на основі сформульованих критеріїв (онтологічного, просторового, антропоморфного та прагматичного) сформовано корпус ФО, що об'єктивують концептосферу руху, та визначено ключові засади їхнього структурно-семантичного та ідеографічного моделювання за допомогою сучасних лінгвокультурологічних підходів; виявлено набір ідеограм, функцію об'єктних поширювачів (актантів), типологію концептуально-метафоричних моделей у складі некомпаративних фразем та стійких народних порівнянь, співвіднесених зокрема з такими сферами, як ТВАРИНИ, АРТЕФАКТИ, СУБ-СТАНЦІЇ, ПРИРОДНІ ЯВИЩА, ХВОРОБИ, ПРОФЕСІЇ, МІФОЛОГІЧНІ ПЕРСОНАЖІ; реконструйовано архетипи та стереотипи повсякденної, ритуальної та етикетної поведінки представників певних лінгвокультур з точки зору внутрішньої форми, яка відбиває ідіоетнічні риси фразеологічного вираження елементів та реалій матеріальної та духовної культури певного етносу; простежено сфери та джерела виникнення фразеологізмів за стилістичним і соціальним критеріями та з'ясовано механізми інтеграції, переорієнтації, трансформації фразеологізмів у різних типах дискурсу з огляду на прагматичну інтенцію образних висловів.

Теоретичне значення дисертаційного дослідження пов'язане з поглибленням теоретичних положень ідеографії зіставної етнофразеології, пареміології та когнітивної лінгвістики, з визначенням взаємодії мови і культури в ракурсі сучасної лінгвокультурології, виявленням специфіки архетипів і стереотипів (соціальних, гендерних, ритуальних, етикетних), за допомогою яких реконструюються культурні, ментальні моделі світу. Дисертаційне дослідження є певним внеском у теорію загального мовознавства, оскільки уточнює понятійно-термінологічний апарат, удосконалює методологічний інструментарій, розширює теоретичний і практичний матеріал для подальших досліджень проблеми.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості їхнього застосування у викладанні східнослов'янських, польської та англійської мов, розробці спецкурсів і спецсемінарів з проблем контрастивної фразеології, зіставної типології, лінгвокультурології, етнолінгвістики, теорії міжкультурної комунікації; у фразеографічній практиці – при укладанні одното багатомовних фразеологічних словників, а також при викладанні нормативних дисциплін: “Загальне мовознавство” (розділ “Лексика і фразеологія”), “Лексикологія англійської мови”, “Сучасна українська літературна мова” (розділ “Лексикологія”).

Особистий внесок здобувача. Результати дослідження відображено у 15 публікаціях, 14 з яких – одноосібні. У публікаціях [1; 14] автору належить аналіз фактичного матеріалу і його систематизація.

Апробація результатів дослідження. Результати дисертаційного дослідження обговорено на засіданнях кафедри загального мовознавства та славистики Рівненського інституту слов'янознавства Київського славистичного університету (2012–2013 рр.). Головні теоретичні і практичні результати дослідження висвітлювались у доповідях на 8 міжнародних науково-практичних конференціях: “Рідне слово в етнокультурному вимірі” (Дрогобич, 2007); “Научно пространство на Европа” (Софія, 2008); “Лингвокультурное образование в системе вузовской подготовки специалистов” (Брест, 2008); “Parémie národů slovanských IV” (Острава, 2008); “Язык и дискурс в статике и динамике” (Минск, 2008); “Проблеми сучасної освіти і культури в контексті європейських вимог” (Дрогобич, 2008); “Ukrajínistika minulost, přítomnost, budoucnost” (Врно, 2009); “Сучасні дослідження з іноземної філології” (Ужгород, 2010); 1 всеукраїнській науковій конференції на пошану доцента Надії Голубевої (до 90-річчя від дня народження) (Дрогобич, 2013) та на 1 науковому симпозіумі “Славянские языки и культуры в современном мире” (Москва, 2009).

Публікації. Основні положення дисертації відображені у 15 публікаціях, із них – 3 у фахових виданнях України, 2 – у закордонних періодичних виданнях (одна з них у співавторстві), 10 – у матеріалах доповідей на конференціях, 1 – у додатковому виданні та 1 монографії.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (480 позиції, з них 89 – іноземними мовами), списку довідкової літератури (103 найменування) та додатків. Загальний обсяг роботи – 290 сторінок. Обсяг основного тексту – 188 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **вступі** обґрунтовано вибір теми дисертації та її актуальність, сформульовано мету, визначено завдання, об'єкт, предмет, наукову новизну праці, методи аналізу, схарактеризовано фактичний матеріал, теоретичне й практичне значення отриманих результатів, указано форми їхньої апробації та структуру роботи.

У **першому розділі** “Лінгвокультурологічні та ідеографічні засади дослідження фразеологічних одиниць зі значенням руху” розроблено теоретико-методологічну базу дослідження, зокрема категорію руху представлено у міждисциплінарному аспекті; з'ясовано специфіку філософського осмислення аналізованої категорії; встановлено міфопоетичні уявлення про рух; схарактеризовано ідеографічні, структурно-семантичні та мотиваційні засади моделювання фразеотематичної групи “Рух”; подано визначення основних термінів, використаних у роботі: фразеотематична (-семантична) група, ідеограма.

Рух – це філософська категорія й загальнонаукове поняття, одне з найважливіших у

різноманітних філософських теоріях буття (онтології), в науках про природу, суспільство та мислення. Для нашого дослідження релевантним є визначення руху як етнокультурно маркованої вербалізованої одиниці розумової діяльності людини, що пов'язана з колективними знаннями й досвідом і має універсальні та національно-забарвлені ознаки.

Опис ФО зі значенням руху в українській, російській, польській та англійській мовах здійснено у руслі таких актуальних напрямів мовознавства, як фразеологічна ідеографія та лінгвокультурологія.

У сучасній лінгвістиці актуальними є питання, що пов'язані з представленням ФО у вигляді єдиної системи, яка відображає особливості фразеологічної семантики, структурно-семантичну неоднорідність, парадигматичні відношення, в які вступають фразеологізми, а також особливості їх функціонування в тексті (М. Алефіренко, А. Архангельська, М. Демський, О. Левченко, В. Мокієнко, А. Мордвилко, О. Селіванова, В. Телія). Особливе місце в класифікаційній парадигмі займає ідеографічний опис фразеологічних одиниць, який має за мету їх угруповання за логіко-системним способом на основі здатності фразеологічної одиниці передавати певне значення (Н. Грозян, В. Мокієнко, Ю. Прадід, Ю. Солодуб, В. Ужченко). Предметом вивчення фразеологічної ідеографії є фразеологічна картина світу – образна система стійких мовних одиниць, що формується під впливом різних суб'єктивних і об'єктивних факторів, цінностей, правил та увялень, які відображають національно-культурну специфіку світорозуміння нації, та представлена у фразеологічних одиницях.

Об'єкт фразеології і термін “фразеологічна одиниця” у реферованому дослідженні розуміються широко: це ідіоми, фраземи, паремії, тобто континуум стійких словесних комплексів. Висловлене трактування обсягу фразеології, яке базується на поглядах М. Алексєєнка, В. Архангельського, Ш. Баллі, В. Виноградова, О. Пономаріва, Л. Ройзензона, Ст. Скорупки, В. Ужченка, М. Шанського, дозволяє достатньо повно представити фразеологічний склад тематичної групи руху. Услід за В. Телією, ФО визначається як спільна назва семантично пов'язаних сполучень слів та речень, які, на відміну від подібних до них за формою синтаксичних структур, не утворюються у відповідності із загальними закономірностями вибору і комбінації слів при організації висловлення, а відтворюються в мовленні у фіксованому співвіднесенні семантичної структури та певного лексико-граматичного складу.

У роботі підтримується ідеографічна ієрархія, запропонована Ю. Прадідом: *синонімічний ряд* → *семантична група* → *семантичне поле* → *тематична група* → *тематичне поле* → *ідеографічна група* → *ідеографічне поле* → *архіполе*. Серед класифікаційних розрядів ФО найнижчою ланкою є фразеосемантичний ряд (ФСР), до складу якого входять фразеологізми зі

спільними семантичними та граматичними ознаками. Фразеосемантичні ряди зі спільним значенням та ідентичним співвідношенням із лексико-граматичним розрядом об'єднуються у фразеосемантичну групу (ФСГ). ФСГ складають фразеосемантичні поля (ФСП), а фразеосемантичні поля – фразеотематичні групи (ФСГ), які об'єднуються у фразеотематичне поле (ФТП).

Під **фразеосемантичними** полями розуміється сукупність фразеологічних одиниць, об'єднаних спільною семантичною ознакою (А. Бірих).

У дисертації **фразеотематична група** розглядається як основна, а семантичний інваріант-ідеограма – як мінімальна одиниця дослідження фразеологічного матеріалу. Зокрема виокремлюються дев'ять фразеотематичних груп.

За Н. Кириловою, **ідеограма** – це нейтральний еквівалент фразеологічної одиниці, слово або словосполучення, що містить класему та основні елементарні смисли (семи) фразеологізму.

Лінгвокультурологічний підхід до вивчення фразеології спрямований на дослідження співвіднесення фразеологізмів та знаків культури (М. Алефіренко, Є. Бартмінський, І. Голубовська, В. Жайворонок, Т. Радзівська, О. Селіванова, Ю. Степанов, В. Телія, О. Тищенко), у зв'язку з чим актуалізується значення системи еталонів, символів, стереотипів, архетипів для опису культурно-національної специфіки фразеологічної системи.

У другому розділі “**Семантико-ідеографічна категоризація фразем зі значенням руху у зіставлених мовах**” розглянуто фразеотематичне поле руху в чотирьох мовах, визначено його значення і семіотичне наповнення, на підставі інваріантного семантичного компонента руху (типології ідеограм) класифіковано фразеотематичні групи, а також виявлено специфіку ядерних і периферійних семантичних груп (далі – СГ), їхні синонімічні, антонімічні та структурно-морфологічні варіанти, представлено ключові образи-еталони стійких усталених порівнянь і/або компаративних ФО у зіставлених лінгвокультурах. Опертям для такого підходу слугувала методика структурно-семантичного моделювання фразеологічних одиниць (В. Аракін, В. Коваль, В. Мокієнко, Д. Ужченко, М. Gordy), а також почасти ідеографічний опис різноманітних груп (емоцій, рис характеру людини, фізичних і аномальних станів), представлений у працях Ю. Прадіда, Н. Грозян, І. Колесникової, Л. Кубедінової, О. Нікітченка. Крім того, до опису включено деякі сучасні лінгвокультурологічні та семантико-когнітивні методики й прийоми аналізу.

Сучасна фразеологічна ідеографія досить своєрідно деталізує параметри просторового і перцептивного досвіду людини й актуалізує різні динамічні смисли в семантиці фразеологізмів, співвіднесених з різноманітними кодами (психологічним, міфологічним, біоморфним, соматичним, за В. Красних). Відтак маємо спільне

або відмінне членування когнітивно-семантичного динамічного простору певної мови, втілене в порівнюваних мовах у **дев'яти фразеотематичних групах** зі значенням руху (далі – ФТГР), узагальнених у дисертації в додатку №1.

У результаті дослідження семантичної і макромотиваційної структури (термін В. Телії) складників означених ФТГР, нами виявлені диференційні семи, або семантими, які разом з категоріальною семою “переміщення об'єкта” реалізуються в значенні численних актантів, що входять до відповідних ідеограм та ФСГ – **“інтенсивність”, “причина і характер перебігу акції”, “короткочасність/тривалість”, “характеристика суб'єкта і об'єкта”, “рух стосовно об'єкта”, “дія/поведінка/ситуація”**. До того ж семантична класифікація зазначених ФТГР та СГ здійснюється за **онтологічною** (рух у просторі: лінійний, нелінійний, по колу), **просторовою** (концептосфера дороги, шляху і перешкод на шляху; непрямий рух), **антропоморфною** (рух, зв'язаний з функціями певних частин тіла людини), **символічною** (символіка тварин, назви частин тіла тварин чи символічна функція предметів, артефактів), **фізично-антропоморфною і прагмасемантичною** (образно-характеризуючі номени, метафорично перенесені на людину, риси характеру, зріст, вигляд, вік). Провідною **концептуально-метафоричною** моделлю вторинної номінації панівної більшості одиниць є **АНТРОПНА** семантико-мотиваційна концептосфера, яка простиставлена **НЕАНТРОПНІЙ** (як вияв універсальної культурної опозиції **людина-тварина**).

Звернуто також увагу на системні парадигматичні зв'язки одиниць, які виокремлюються в межах кожного бінома, тематичної групи чи семантичної опозиції – градуальні, антонімічні, гіпо-, гіперонімічні, партитивні (*ноги-коліно-ступня, ноги коня-копито*) – англ.: *to foot / leg it, to beat it on the hoof*; пол.: *ruszyć z kopyta*”, англепідигматичні й синтагматичні, зв'язані з різним ступенем інтенсивності образної ознаки, й паракінетичні, представлені значимими тілорухами: *ноги – йти, бігти; рука – махнути; ноги – лапи – слід*.

Зазначені параметри тісно переплітаються з амбівалентною семантикою відповідних ФСГ, які виділено услід за Г. Мінуллою та А. Райхштейном, в основі виокремлення яких лежить онтологічна і семіотична специфіка прояву переміщення об'єкта ‘по суші’, ‘у воді’, ‘по воді’, ‘у повітрі’, а також деякі прагматичні, темпоральні, зв'язані з життєвим циклом людини, міжособистісні взаємини та інші показники (див. додаток 4). Практично в усіх слов'янських мовах простежується ідеограма ‘рух пішки’ (укр.: *міряти кроками/ногами*, рос.: *ползатъ на четвереньках*; пол.: *na czworakach chodzić*), розмежування яких визначається специфікою прояву епідигматичних зв'язків семантичного поля переміщення (антропоморфний вимір відстані, пов'язаний з переміщенням кроками або ногами

чи рухом навколішках). Крім цих інваріантних семантем (*нога-ступня*), в англійській мові ширше реалізуються значення – *копито*, або *кур'ява, нісок чи гравій (to hit the grit)*, які, природно, є наслідком швидкого бігу чи ходи суб'єкта. Окремо треба сказати про деякі національно марковані історичні антропонімічні реалії та транспортні засоби – *to ride Bayard of ten toes* – “їхати конем із десяти пальців”, де *Bayard* – Байяр, чарівний кінь гнідої масті із лицарських романів. Натомість за **каузативною ознакою** в межах ФТГР4 і 5 виділяється ціла низка синонімічних варіантів дієслівних та адвербіальних сполук зі значенням раптового руху, руху зненацька, компоненти яких входять у дистрибутивні зв'язки з дієсловами деструкції, руйнування, вказівкою на зникнення або знищення матерії або об'єкта.

ФТГР1 “інтенсивний початок руху”, що маніфестує передусім АНТРОПНУ концептосферу, містить у своєму складі дві СГ в українській мові (зі стрижневим соматичним компонентом *ноги і п'яти* та онтологічними дієсловами лінійного руху – *кинутися бігти, дати волю ногам*); відповідно в російській 3-й СГ, перші дві з яких збігаються з українською (*броситься со всех ног*), третя ж представлена лексемами *пляс, танцевать (пуститься в пляс)*, натомість англійська мова представлена 4-ма СГ, архісема яких об'єднана навколо ядерних дієслів *go, fly, run, move* та периферійних вербалізаторів – *travel, fast, road: cut and run; run like the wind*; в польській мові також виявлено 4-ри СГ, перші дві з яких виявляються ізоморфними до української та російської мов, 3-тя СГ “рух, галоп коня” (де концептосфера ‘тварини’ і ‘частини тіла людини’ синкретично поєднуються): *dać drapak; ruszyć z kopyta*, а 4-та СГ “*pląsy*” – танцювати (*puścić się w pląsy*) збігається з російською. Отже, кожне концептополе як фразеопольова структура та ФТГР як її елемент представлені 3-4 семантичними групами і містять від 2-х і більше синонімічних варіантів ФО.

Деякі образні номени репрезентовані різними комбінаціями ідеограм ‘інтенсивність’ і ‘раптовість, моментальність’ (*кинутися з усіх ніг // like all get out*), що зумовлено амбівалентністю семантичної структури зазначених перифрастичних та ідіоматичних зворотів (при поєднанні архетипної символіки вогню й світла, позначених ідеєю раптовості).

Стрижнева **ФТГР2 “інтенсивність руху”** ґрунтується на протиставленні ‘повільний’ і ‘швидкий’ рух і включає до свого складу як ад'єктивні й іменні компаративні фраземи (з компонентами *as, like*), так і некомпаративні фразеологічні одиниці, здебільшого з дієслівним компонентом. До останніх належать декілька синонімічних рядів з ключовими семантемами ‘високий/низький’, класифікованих за ступенем прояву ознаки і відповідно – ‘швидкість/повільність’. Останні здебільшого є досить подібними за лексичним і компонентним складом та маніфестовані

адвербіальними та прийменниково-іменниковими стійкими сполуками слів: *з усієї сили // бежать без оглядки // pędzić jak do pożaru*. Англійським корелятам властива типологічно подібна образність та оціночність: *to go like the wind, to drive hell for leather*. Ідеограма 'повільний темп руху' здебільшого має своїм образно-смысловим опертям зоосимволіку, тобто спосіб і характер руху деяких тварин: *черепахою ходою // черепашиым шагом // ślimaczym krokiem, jak błędna owca*; символіка повільного руху в англійській мові обмежена і зводиться до в'язких або густих субстанцій.

Зіставний аналіз образів-еталонів, покладених в основу порівняльних зворотів різних мов, продемонстрував, що в українській мові вони пов'язані з такими предметними зоосимволами, як *муха, птах, білка, рак, слимак, черепаха*; в російській – *муха, конь, улитка, черепаха, ворон, корова, рак, кошка*; в польській – *mucha, koń, ślimak, żółw, kot, krowa, pies, owca, rak, niedźwiedź, koza*; в англійській – *a bat, a cat, a snail, a deer, a rabbit, a horse*.

У деяких неантропних КФО української та російської мов спостерігаємо образ коня – *летити галопом // скакати галопом*; кішки – *носити як угорелая кошка*; птаха – *лететь птицей*; оленя – *мчатся как олень*. Образ, подібний до російського (*как угорелая кошка*), але з іншим символом маємо і в англійській мові: *like a horse on fire*. У польській мові також є чимало КФО з зоолексемами, які маніфестують інтенсивність руху, зберігаючи при цьому ідіоетнічність конотації лексем (*kot, koń, ptak*): *latać jak kot z pęcherzem; lecieć jak na skrzydłach* (прихований образ *птаха*); *iść rysią* (прихований образ *коня*).

У межах ФТГРЗ "спосіб переміщення, характер руху" вирізняються фразеологізми з образом переміщення по колу, предметна символіка деяких локусів (*poróg*) та інших просторових маркерів – *вулиці*, концептуалізація *шляху*, транспортних засобів; релевантними тут виявляються такі ідеограми, як 'рух потоком, суцільною масою', 'рух крізь натовп, який супроводжується тиснявою і штовханиною' або навпаки 'вільний, нічим не обмежений рух'. Наголосимо, що в англійській мові характер руху зумовлений:

• подоланням різних перешкод (*to cut off a corner; to make a bee-line*), закодований дієсловами зі значенням фізичного і психічного стану;

• перешкодами у зв'язку із погодними умовами та іншими модусами 'ускладненого руху через натовп' – проповзати, звиватися – *to edge one's way*; *to wind one's way; to have the wind in one's face*;

• узгодженим/неузгодженим рухом' (*to fall into step; to fall / be out of step*);

• рухом навпомацки', рухом рачки, на колінах' (укр. *повзти на чотирьох*; пол. *pełzać na czworakach*; англ. *to go on all fours*) – усі вони виявляються типологічно подібними за внутрішньою формою, на відміну від тих, які позначають поєднані з національно-культурними реаліями й предметами безеквівалентні культурні

акціональні сценарії типу *гонки скакати, бігти як собака на посвист // to travel / walk bodkin*;

• етнічними та етикетними стереотипами (англ. *to bow oneself from the house / apartment / room* (де дієслово "to bow" означає "кланятись" і використовується на позначення руху, який супроводжується поклонами).

Інваріантною семантемою в цій ФТГР є також 'рух на колінах,' 'на задніх лапках' з додатковими семами 'поведінка тварини', 'повільність, 'незручність' і конотативним забарвленням 'підлабузництво.'

Закодована у предикативних фраземах ідея швидкого, поступового або раптового зникнення, яка є ключовою для ФТГР4, відбиває сприйняття, перцептивний досвід людини: *слід запов/прохолонув*. Англійські сполуки нейтрального характеру об'єктивують зникнення нефізичне, а уявлюване (зникнути, розчинитися в повітрі, синяві) або фізичне – втекти, подітись кудись, яке реалізується через образ пилу, куряви, що підіймається по дорозі після швидкого руху чи їзди: *not see someone for dust*. Ідеограми в слов'янському мовно-когнітивному континуумі виявляються подібними і зводяться до дієслівної інхоативної, деструктивної і температурної семантики – *злизати, захолюнути, пропадати // zginąć* (укр.: *слід захолов/застиг; біс злизав*; пол.: *przepaść jak kamień w wodę; zginąć bez śladu*).

Простежується символіка міфологічного низу, провалля (*zapadatusя, впасти, канути*) на тлі інших фізичних ознак зі значенням раптовості, де пацієнтами та інструментативами виступають назви природних явищ (*ніби вітром здуло кого // как ветром сдуло*), міфологічних істот та інші актанти – назви первісних архетипів води чи асоціативно зв'язаних з ними водних об'єктів чи локативів (укр. *з мосту впасти* – "пропасти"). Зауважимо, що йдеться не стільки про фізичне зникнення, скільки про такий неочікуваний спосіб руху як зникнення, який, швидше, має епідигматично-образну, ніж онтологічну складову. Окремі одиниці типу *шукати вітра в полі* каузують сему зникнення й динаміку суб'єкта як результат раптового руху. Звернімо увагу на полісемію деяких емотивних фразем, які можуть передавати як позитивне, так і негативне ставлення до адресата: пол. *diabli kogoś wzięli* функціонує у слов'ян як вигук обурення, роздратування, відсил 'піти геть'. Синонімічними його варіантами можуть виступати локуси семіотичного низу – *пекло, істоти нижчої демонології, нечисті місця* (рос. *баня*). В англосаксонській мовній картині світу домінують побутові актанти, які виступають у ролі об'єкта – транспортні засоби, стіна, рослини, дерева (подібні значення є спільними для польської та англійської мов). До того ж маємо імперативні конструкції на позначення руху по воді (пол. *sphywaj stąd*), а в англійській актуалізуються ще й локативи, що сягають архетипної символіки води, міфологічного низу: *go to hell; go jump in the lake*. Подібні формули-прагмеми маніфестують ідею віддалення небезпеки і вирі-

зняються семантико-граматичними варіантами й поєднанням ідіоетнічних актантів і локативів передусім у польській мові.

Антонімічні образи **ФТГР5 раптової появи** представлені здебільшого прислівниковими фраземами з компонентами *як, мов, ніби // как будто, словно* (причому семантичний актант виступає тут у ролі **джерела**, причини появи чогось: *как снег на голову // wrásć jak bomba* або **локатива** з тою ж архетипною семантикою землі та вогню: *bolt from the blue // как черт из табакерки*; рідше – **соматичного пацієнса**: *na kark // appear to one's eyes*. У ролі ж стрижневих предикатів виступають передусім дієслова з просторовою семантикою верху (*rości*) або низу (*zwalитися, skочити*): *drop, fall*, поєднані подекуди з якісними кваліфікаторами – *suddenly*.

ФТГР6 “рух до об’єкта” є більш релеванною для слов’янського лінгвокультурного простору. Провідним є значення близькості, сукупності, скооперованості дій, єдності суб’єкта і об’єкта. Їхня граматична і семантична структура однотипна. В ній представлені синонімічні дієслова (положення у просторі – *visit*) або зі значенням інтенсивного фізичного впливу на об’єкт. У ролі актантів виступають передусім соматизми, зв’язані з людиною чи твариною – *нога, п’яти, голова, язик, плечі, очі, лопатки, хвіст: наступати на п’ятки // во все лопатки // gonić w piętkę // give her head, shake a leg*. У ролі такого пацієнса, що зазнає впливу з боку іншого об’єкта, в польській мові може виступати *дерево*. Відгалуженням від цієї ФТГР можна вважати “скерованість до суб’єкта / від суб’єкта”, де суб’єктом виступають сакральні або демонічні іпостасі, переосмислені як приховане, іноді не зовсім бажане, оточення людини (вибухи обурення, незадоволення).

ФТГР7 “рух у зворотньому напрямку” онтологічно поєднується з ідеєю зворотнього руху, яка реалізується відповідними дієслівними фразеологізмами типу *рачковати назад // дать задний ход // być z powrotem*. Промовистою виявляється внутрішня форма польського звороту *wracać na stare śmieci*, в якій реконструюється культурно переосмислене узагальнене значення домівки, рідного дому. В англійській мові їм відповідають фраземи з антропоморфним компонентом – *крокувати* та фраземи, пов’язані зі сферою мореплавства чи рухом коня (*to retrace one's steps / way* – повернути голоблі) з додатковою семою раптовості, інтенсивності.

ФТГР8 “невизначеність руху” концептуалізує образ шляху і подорожі, а також значення невизначеності руху, представлене розмитими локативами типу *в синю даль*. Очевидно, ці смисли межують з символікою віддаленого від людини, небезпечного простору – туди → куди=далеко. В англійській мові наявний нечітко окреслений напрям або різноспрямований, безладний, хаотичний рух, переміщення у невизначеному або хибному напрямку, втрата шляху: *set one's face, lose one's way*. Додатковими просторовими маркерами тут виступають *стежка, доріжка*.

Близькою до розглянутої є **ФТГР9 “хаотичного руху, пересування без мети”**, до складу якої входять синонімічні за значенням дієслова (різноспрямованого руху), здебільшого з негативною конотацією, дієслова зі значенням непрямого руху, безперервного, циклічного руху (укр.: *крутитися як білка в колесі*; рос.: *вертеться как белка в колесе*; пол.: *chodzić jak Marek po piekle*). З семантичного погляду вирізняються віддалені, не визначені міфологічні локуси та деякі зоосеміми (*bląkać się jak pies*), образ риби (представлений еталоном – *в’юн*) або ж внутрішній простір дому (*porig, kąt*). Національно-культурною специфікою вербалізації цих ідеограм вирізняється передусім англійська мова, де представлено широку поліфонію семантики: *to do the block; to beat one's way; to carry the banner*.

Похідною від цієї є ідеограма “різноспрямований, але не безладний, нейтральний рух”, яка представлена ідеєю руху по колу; джерелом такого руху виступають здебільшого артефакти, іграшки, ігри, окремі предмети матеріальної культури, іноді з додатковою модальною оцінкою зайвості, непотрібності: пол.: *kręcić się jak fryga*; англ.: *top is asleep, to make a circuit, to go one's rounds*. Натомість саме в польській лінгвокультурі визначеність напрямку руху представлена більш імпліцитно, про що свідчить зворот *chodzić po kominkach*, який відбиває етикет, звичаєвість і певну мету візиту – *do sąsiadów, popłitkувати, porozмовляти, провести час*. Окремі сполуки слів належать до слабо фразеологізованих або перехідних між вільними і зв’язаними – *udać się na wizytę, udać się z odwiedzinami*.

Що стосується такого важливого аспекту руху як роль синтаксичних актантів і стосунків до об’єкта, то варто відзначити, що цей аспект розглядається нами вкупі з аспектуально-семантичними класами дієслів (А. Залізняк, Д. Шмельов) й стосунком до маніфестації руху в одному напрямку чи в різних напрямках. Це особливо відчувається на рівні похідних префіксальних дієслів у складі ФО зі значенням однократності, раптовості, непоторюваності дії у слов’янських мовах, де ця категорія (перебігу дії в часі у поєднанні із синтактикою афіксальних формантів дієслів є суттєвою). Продемонструємо цю тезу на прикладі деяких КФО польської мови, які реалізують специфіку вираження руху стосовно об’єкта: ‘наближення до об’єкта’ (переносно – *подібність-неподібність речей*): *podchodzi ktoś do kogoś (lub) czegoś Jak pies do jeża*; ‘віддалення від об’єкта’: *odchodzi ktoś jak zmyty/niepyszny; odgania się ktoś od kogoś jak od muchy*; ‘рух навколо об’єкта (перешкоди)’: *objechał ktoś kogoś jak święty Michał diabła*; пор. рос.: *на кривой козе не объедешь*; ‘непрямий рух об’єкта вниз’, поєднаний із згадуваною семантикою раптовості дії, неочікуваності, деструкції зовнішніх сил: *wpada ktoś jak śliwka w kompot* – “несподівано потрапити у скрутну, безвихідну ситуацію”: *runął ktoś na kogoś jak burza; runęło coś na kogoś jak grom*. З огляду на цю лексико-граматичну категорію діє-

слів маніфестується і аналізована ФТГР9 “хаотичність руху, пересування без мети”, яка об’єднує такі ФО: *тинятися по світу // rójść za ciosem // to beat one’s way*. Деякі образно-характеризуючі одиниці компаративного характеру зі значенням безперервного руху позначають циклічний рух, рух по колу або непрямий рух при поєднанні з деякими актантами, вираженими предметами-артефактами, знаряддями чи іхтіономенами: *крутиться дзиготу // вертеться в’юном // kręcić się jak fryga // to take a compass*.

У третьому розділі “Функціонально-стилістична і соціальна диференціація фразеологічних одиниць у зіставлених мовах” проаналізовано сфери і джерела формування фразеологічних одиниць зі значенням руху, з’ясовано стилістичне розмежування й описано народно-розмовні, просторічні, жаргонні одиниці з огляду на їхню прагматичну налаштованість, а також звернуто увагу на емотивну складову образних висловлювань залежно від ілюкативної комунікативної мети та функції адресата.

Функціонально-стилістична диференціація фразеологізмів зі значенням руху значною мірою зумовлена сферами їхнього виникнення, а також закономірностями вживання їх у поточному і побутовому мовленні.

Не останню роль у плані стилістичного і прагматичного аналізу фразем відіграють сучасні продуктивні моделі й механізми фразеологічної деривації, зокрема процеси фразеологічної інтеграції, диференціації, переорієнтації (приміром, стійкі перифрази зі значенням руху, які постали на ґрунті різних синтаксичних конструкцій, прийменниково-іменних форм, з порівняльними сполучниками та на базі вільносинтаксичних прототипів чи трансформації прислів’їв та приказок, крилатих слів, афоризмів). Ядро цієї групи в аналізованих фразеологічних системах становить народно-розмовна фразеологія, що відзначається виразністю, образністю, відображаючи явища і ситуації оточуючого світу в алегоричних образних уявленнях. Панівна більшість розмовних ФО, які виконують номінативно-характерологічну функцію, постали шляхом еліпсису, стягнення чи актуалізації певних компонентів прислів’їв і приказок як продуктивний спосіб сучасної фразеологічної деривації. Наявність компонентів-вульгаризмів, лайливих слів у складі фразеологізму стилістично маркує весь усталений вираз, відносячи його до сфери **просторічної** фразеології: *іти під три чорти // нелегка несе того-то // niech kogoś diabli porwą // go to hell*.

Чимало фразеологізмів зі сфери народного розмовно-побутового і соціально-професійного мовлення містять у своєму складі **професіоналізми** і мають переосмислене, часто знижене значення: укр., рос.: *на повному газі // на полном газу* (з мови водіїв); *іти / ходити від стегна // ити / ходить от бедра* (з лексики постановників дефіле і хореографів модельного бізнесу); пол.: *zwijać żagle; biegnąć na miejscu*;

англ.: *make good time; full steam ahead* (мор. повний вперед), а також **архаїзми, історизми, діалектизми**, які подекуди актуалізуються в рекламі (рос. *ехать на перекладных; ехать на дронах*; укр. *повертати голублі*; пол. *chodzić na saksy* – у довоєнні часи (до другої світової війни) подорож до Німеччини в пошуках заробітку; англ. *plod away on the hoof; like a lamplighter* – у цьому разі вислів *lamplighter* пов’язується зі зниклою професією ліхтарника (людини, яка запалювала міські вуличні ліхтарі); **елементи розмовно-соматичної фразеології** (*мазати п’яти салом // брать ноги в руки // następować komuś na piętę // shake a leg; take to one’s heels; жаргонізми* (пол.: *idź na drzewo liście pompuć*; англ.: *hit the grit* (амер. жарг.); *like a blue streak* (амер. жарг.); *give her / smth. the gun*. Їхнім джерелом виступає також **народний фольклор**, зокрема деякі трансформовані вислови в художній літературі, кінофільмах, казках: *іти семимильними кроками // ити семимильными шагами // jak się człowiek spieszy, to się diabeł cieszy // carry coals to Newcastle*.

Нейтральні одиниці мають здебільшого образну основу і відбивають процес пересування у просторі в алегоричних, візуально-чуттєвих і символічних уявленнях із зображувально-виражальною та оціночно-характерологічною функцією: *на своїх власних // двигаться как корова на льду // co koń wyskoczy // as fast as one’s feet (legs) can carry one*.

Чимало фразеологізмів із семантикою пересування, окрім зазначених функцій, виражають ще й функцію впливу, заборони, попередження чи застереження: *одна нога тут, (а) друга там // шевели ногами // ani kroku dalej // step lively, step on it, get lost; get the hell out of*.

Нейтральна фразеологія може бути репрезентована і складними найменуваннями процесів і засобів пересування, виконуючи при цьому номінативну, зображувальну та ідентифікуючу функції у вигляді власне фразем, тобто аналітичними структурами, що у своїй більшості сягають метафоризованих термінологічних словосполучень інших вузькопрофесійних сфер.

Шар книжних фразеологізмів не є численним і представлений передусім в белетристиці, публіцистичному і науковому стилях. З-поміж них можна віднайти перифрастичні вислови з підвищеною літературністю, за термінологією І. Федосова: *іти на другий виток // сходить с орбиты*.

Окрему групу становлять образні вислови та сполуки слів з компонентами – *іти, ходити, бродити, лазити, танцювати, скакати, бігати*, які не належать до жодної з виділених раніше ФТГР за ідеографічним принципом, або лише частково належать до них. В основному вони виникли на підставі переосмислення вільних сполучень слів або шляхом вторинної фразеологізації, мотивуючи при цьому інші непросторові й динамічні значення фразеологічних одиниць (риси характеру людини, її вік, темперамент, соціальні взаємини). Разом з іншими (недідслі-

вними) компонентами ці одиниці виступають образно-сміисловою основою для характеристики різних дій людини, ситуацій, якісної оцінки: *перебігати дорогу кому-небудь; іти на ком-проміс // поїти другим путем; ідти на дно // іść na rękę; przejść komu przez drogę; іść w górę // man can do more than he can.*

Як бачимо, їхня образна складова здебільшого пов'язана із символікою ВЕРХУ І НИЗУ, ПЕРЕШКОД, СВОГО-ЧУЖОГО, ВІКУ, ЗУСТРІЧІ, ДОСВІДУ. Зазначені одиниці можуть бути як однозначними, так і багатозначними.

ВИСНОВКИ

Загальні результати дослідження дають змогу зробити такі **висновки**:

Лінгвокультурологічні й семантико-ідеографічні засади дослідження фразеотематичного поля руху в українській, російській, польській та англійській мовах спрямовані на виявлення епістемологічних, онтологічних проявів цієї категорії як своєрідної філософської та семантичної універсалиї. Рух постає етнокультурно маркованою вербалізованою одиницею розумової діяльності людини, пов'язаної з онтологією фізичного і механічного руху, колективними знаннями й досвідом, що має універсальні та національно-забарвлені ознаки й маніфестується в межах розглянутого фразеотематичного поля за просторовим, антропоморфним, семіотичним і прагматичним параметрами, в центрі яких перебуває протиставлення людина-тварина, свій-чужий простір, система символічних архетипів – землі, вогню, води.

Одним з найефективніших шляхів контрастивного і структурно-семантичного моделювання аналізованих одиниць є параметризація стійких словесних комплексів за тематичною та ідеографічною ознаками, що дає найповнішу картину основних подібностей і розбіжностей у способах позначення категорії руху як у споріднених, так і в неблизькоспоріднених мовах та уможливорює встановлення особливості вияву парадигматичних та інших системних зв'язків у межах відповідних фразеосемантичних груп – відношення варіантності, синонімії, антонімії, партитивності, епідигматичних зв'язків, з'ясування типології концептуальних метафоричних моделей.

Концептосфера руху своєрідно деталізує параметри просторового і перцептивного досвіду людини й виражає різні динамічні смисли в семантиці фразеологізмів, співвіднесених з різноманітними кодами та структурованих у вигляді дев'яти фразеотематичних груп, пов'язаних з інтенсивністю руху, його лінійною одно- чи різноспрямованістю, способом переміщення об'єкта, наявністю чи відсутністю мети, руху стосовно об'єкта, циклічного, непрямого руху, виражених низкою ідеограм як мінімальних інваріантних семантем на позначення швидкого та повільного руху в складі стійких порівнянь (КФО) та різних за ступенем ідіоматичності дієслівних, іменних, ад'єктивних

та препозитивно-іменних фразеологічних одиниць.

Аналіз емпіричного матеріалу ад'єктивних КФО уможливив встановлення кореляцій між донорською зоною та метафоричними прототипами, в яких зафіксовані різні аспекти маніфестації повільного чи швидкого руху. Швидкий рух в українській, англійській та польській етносвідомостях асоціюється з предметами, явищами і об'єктами, що постачаються спільними концептосферами: ТВАРИНИ, АРТЕФАКТИ, СУБСТАНЦІЇ, ПРИРОДНІ ЯВИЩА, ХВОРОБИ, ПРОФЕСІЇ, МІФОЛОГІЧНІ ПЕРСОНАЖІ. Такий підхід дав змогу виявити ізосемічні для трьох мов еталони-порівняння в сфері ТВАРИНИ, якими є *в'юн, козуля і собака (хорт)*. Із концептосфери АРТЕФАКТИ українська та польська свідомість вибирає такі еталони порівняння, як *куля, стріла, дзига*, англійська – *куля, стріла, гарматне ядро*, натомість такі природні явища, як *вітер, спалах світла, блискавка* виявляються універсальними. Щодо семантики повільний рух, то вона визначається широкою поліфонією семантики, позначеної ідіоетнічними конотаціями, звичаями, традиціями, сферою занять, психологією та системою цінностей певного етносу. Такий хід аналізу дає змогу встановити набір концептуальних метафор (*життя – рух, час – рух, діяльність – рух, емоції – рух, щось позитивне – рух вверх, щось негативне – рух вниз*), а в межах КФО – людина→рослина, людина→тварина, людина→природне явище, людина→надприродна істота, людина→артефакт.

Встановлено, що провідними ідеограмами, які специфічно членують семіотично-просторовий континуум певної мови в межах ФТГР та СГ є 'рух потоком', 'суцільною масою', 'рух крізь натовп', 'рух навпамацки', 'рачки, на колінах', 'вільний, нічим не обмежений рух', 'каузативний або безладний рух', 'рух, зумовлений подоланням різних перешкод і границь'. На останньому етапі виявлено різну систему об'єктних поширювачів суб'єкта – актантів, якими виступають локативи, паціенси, джерела, сакральні чи міфологічні місця, елементи внутрішнього і зовнішнього простору людини, топо- і водні об'єкти, рослини, тварини, символи ВЕРХУ і НИЗУ, комогонічні архетипи тощо. Реконструкція образної основи деяких ідіом зі стертою внутрішньою формою продемонструвала їхній тісний зв'язок з історичними реаліями, звичаями, міфологічними уявленнями, етнічними та етикетними стереотипами та віруваннями й іншими концептосферами.

Розгляд сфери і джерел формування фразеологічних одиниць зі значенням руху, їхнього стилістичного розшарування та емотивно-прагматичних конотацій продемонструвало, що провідними механізмами фразеологічної деривації є процеси інтеграції, диференціації, переорієнтації, переосмислення і особливо трансформації паремій, вільних сполук і перифраз у художньому, побутовому, рекламному мовленні, кіно-

фільмах. З позиції їхньої прагматичної спрямованості вирізняються передусім одиниці, зв'язані з актами застереження, заборони, побажання, численні вигокові фразеологізми на позначення обурення, роздратування. Стриженово виявляється народно-розмовна фразеологія, що відзначається виразністю, образністю, алегоричністю, відкритістю, широкими текстотворюючими можливостями.

Перспективами дослідження є порівняльний аналіз фразем зі значенням руху в слов'янських мовах та мовах романської групи; встановлення світоглядно-ментальних настанов суб'єкта мови та їх відображення у фраземах з ідеєю руху.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ ДИСЕРТАЦІЇ ВІДОБРАЖЕНО В ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ:

Статті в наукових часописах

1. Paten I. Słowne obrazy i symbole przemieszczenia się (ruchu) / I. Paten, A. Smerczko // Rozprawy Humanistyczne. Księga urodzinowa. – Wrocław, 2009. – Т. X. – С. 253–265.

2. Патен І. М. Словесні символи пересування як образно-смісловий центр фразеологічних одиниць (на матеріалі східнослов'янських мов) / І. М. Патен // *Ukrainica brunensia. Ukrainistika – minulost, přítomnost, budoucnost: sborník vědeckých prací.* – Brno: Masarykova univerzita, 2009. – II. – С. 254–262.

3. Патен І. М. Компаративні фразеологічні одиниці на позначення інтенсивності руху в англійській та українській мовах / І. М. Патен // Сучасні дослідження з іноземної філології: зб. наук. пр. – Ужгород, 2013. – Вип. 11. – С. 259–268.

4. Патен І. М. Предметна символіка як образно-смісловий центр формування компаративних фразем зі значенням руху (на матеріалі польської, англійської та української мов) / І. М. Патен // *Studia linguistica.* – К.: Вид. дім Дмитра Бураго, 2013. – Vol. 7. – С. 375–388.

5. Патен І. М. Міжмовне зіставлення ідеogram на позначення руху у неблизько споріднених мовах / І. М. Патен // *Восточноукраинский лингвистический сборник.* – Донецьк, 2013. – Вып. № 13. – С. 157–168.

Доповіді на конференціях

6. Патен І. М. Ідеографічна класифікація фразеологічних одиниць української мови зі значенням пересування: матеріали I Міжнародної науково-практичної конференції “Рідне слово в етнокультурному вимірі”, 14–15 листопада 2007 р. – Дрогобич: Посвіт, 2007. – С. 104–109.

7. Патен І. М. Системні відношення фразеологічних одиниць зі значенням пересування в українській та російській мовах: матеріали IV Міжнародна научна практична конференція “Научно-пространство на Европа – 2008”, 15–30 апреля 2008 г. – София: “Бял ГРАД-БГ” ООД, 2008. – Том 15. Філологічні науки. – С. 67–70.

8. Патен И. М. Семантический аспект лексико-фразеологического поля “передвижения” в русской языковой картине мира: материалы Международной научно-практической конференции “Лингвокультурное образование в системе вузовской подготовки специалистов”, 23–24 мая 2008 г. – Брест: БрГУ имени А. С. Пушкина, 2008. – С. 60–63.

9. Патен І. М. Семантичні типи фразеологізмів зі значенням пересування в просторі (на матеріалі української та польської мов): sborník příspěvků z mezinárodní konference “Parémie národů slovanských IV”. – Ostrava, 2008. – С. 180–186.

10. Патен И. М. Антонимические парадигмы фразеосемантической группы “передвижение в пространстве” в структуре родственных языков: материалы Международной научной конференции “Язык и дискурс в статике и динамике”, 14–15 ноября 2008 г. – Минск: МГЛУЦ, 2008. – С. 39–40.

11. Патен І. М. Символи пересування в структурі фразеологічних одиниць (на матеріалі української, російської та польської мов): матеріали Міжнародної науково-практичної конференції молодих учених “Проблеми сучасної освіти і культури в контексті європейських вимог”, 23–24 жовтня 2008 р. – Дрогобич: Посвіт, 2009. – С. 53–58.

12. Патен И. М. Семантическая парадигма фразеологических единиц со значением передвижения в славянских языках: труды и материалы Международного научного симпозиума “Славянские языки и культуры в современном мире”, 24–26 марта 2009 г. – М.: МАКС Пресс, 2009. – С. 233–234.

13. Патен І. М. Образ-символ як компонент фразеологічних одиниць зі значенням пересування в просторі / І. М. Патен // Молодь і ринок. – Дрогобич, 2013. – № 4 (99). – С. 151–155.

Додаткові видання

14. Патен І. М. Лексико-семантична характеристика фразеологізмів зі значенням пересування в українській мові у зіставленні з російською / І. М. Патен, А. К. Смерчко // Молодь і ринок. – Дрогобич, 2007. – № 16 (33). – С. 137–143.

15. Патен І. М. Фразеологічні одиниці зі значенням руху (на матеріалі української, російської, польської та англійської мов): монографія / Патен Ірина Михайлівна. – Дрогобич: Посвіт, 2013. – 120 с.

АНОТАЦІЇ

Патен І. М. Фраземи зі значенням руху: семантико-ідеографічний та лінгвокультурологічний підхід (на матеріалі української, російської, польської та англійської мов). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.15 – загальне мовознавство. – Державний заклад «Південноукраїнський національний

педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» МОН України. – Одеса, 2014.

Дисертацію присвячено зіставному дослідженню структури та семантики фразем на позначення концептосфери руху в українській, російській, польській та англійській мовах в ідеографічному та лінгвокультурологічному аспектах.

Запропоновано комплекс параметричних ознак для виявлення спільних і відмінних рис категоризації руху в межах фразеотематичних та семантичних груп, зв'язаних з інтенсивністю, способом переміщення, напрямком, циклічним, непрямим, раптовим рухом, рухом до об'єкта, висвітлено національно-культурну специфіку їхньої мотивації, простежено типологію концептуально-метафоричних моделей компаративних фразеологічних одиниць у зіставлених лінгвокультурних континуумах.

За допомогою методики структурно-семантичного моделювання та деяких сучасних лінгвокультурологічних прийомів аналізу з'ясовано ідеографічне наповнення відповідних фразеотематичних полів з огляду на типологію сем, функцію актантів та ідеограм, простежено символіку образів-еталонів через співвідношення донорської сфери метафоризації руху в її зооморфних, сценарних та артефактних проявах; реконструйовано символічні архетипи й стереотипи етикетної, ритуальної та повсякденної поведінки представників слов'янської і германської лінгвокультур, встановлено функціонально-стилістичні типи номінативних одиниць та виявлено їхній прагматичний потенціал, зокрема й механізми фразеологічної деривації (переорієнтація, інтеграція, трансформація, стягнення, переосмислення семантики і структури паремій).

Ключові слова: фразема, ідеограма, концептосфера руху, фразеотематична група, культурна мотивація, компаративна фразеологічна одиниця, прагматичний компонент, стилістична і соціальна диференціація.

Патен І.М. Фраземы, обозначающие движение: семантико-идеографический и лингвокультурологический подход (на материале украинского, русского, польского и английского языков). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.15 – общее языкознание. – Государственное учреждение «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К. Д. Ушинского» МОН Украины. – Одесса, 2014.

В диссертационном исследовании предложено идеографическое описание фразеологических единиц, обозначающих движение в украинском, русском, польском и английском языках в сопоставительном и лингвокультурологическом освещении.

Концептосфера движения своеобразно отражает и сегментирует пространственный и перцептивный опыт человека, представляет вербальное воплощение динамических смыслов в

семантической, грамматической и мотивационной структурах, прагматике и функционировании фразеологизмов, соотношенных с соматическим, антропоморфным, биоморфным, топографическим кодами и ориентировано на онтологию, эпистемологию и семиотику физического и механического движения в его разнообразных проявлениях.

В диссертации предпринята попытка выявить и описать корпус фразем сопоставляемых языков, обозначающих интенсивность, способ, характер, направление перемещения, движение к объекту, внезапное, циклическое, обратное движение при помощи девяти фразеотематических и семантических групп и структурно-семантических моделей, обнаруживающих парадигматические, холонимические, таксономические, ассоциативно-деривационные и синтагматические связи фразеологических оборотов с компонентом движения.

Структурирование этих групп предполагает выделение набора идеограмм как минимальных инвариантных семантем движения ('движение общей массой', 'движение в толпе', 'перемещение ползком', 'пешком', 'наощупь', 'беспорядочное движение', 'движение с препятствиями'), определение функции субъектных распространителей (локусов, инструментативов, источников и актантов), освещение национально-культурной специфики их мотивации. В отдельных случаях реконструированы символические архетипы и стереотипы этикетного, ритуального и повседневно-бытового поведения представителей славянской и германской лингвокультур, исторические и культурные реалии, отличающиеся отсутствием прямых понятийных соответствий в других языках.

Особое внимание уделено адекватным компаративным фразеологическим единицам, исследованным с точки зрения когнитивно-метафорических и концептуальных моделей. Их анализ продемонстрировал, что быстрое, стремительное движение во всех сопоставляемых языках ассоциируется с такими предметными символами, как животные, артефакты, субстанции, природные явления, болезни, профессии, мифологические персонажи.

Общими эталонами сравнения для всех сопоставляемых лингвокультур являются животные, чье поведение и символика, как правило, выступают образно-смысловым центром формирования устойчивых сравнений. Семантика медленного движения определяется концептосферами, обнаруживающими идиоэтническую коннотацию, связь с народными традициями, обрядностью, сферой занятий, профессиональной деятельностью, психологией и системой ценностей определенного этноса.

Осуществлен анализ функционально-стилистического расслоения фразеологических единиц с компонентом движения (разговорные, просторечные, жаргонные, книжные, фольклорного происхождения), описаны функционально-стилистические типы номинативных единиц, определен их прагматический потенциал, а так-

же механизмы фразеологической деривации (переориентация, переосмысление свободных словосочетаний, трансформация и контаминация пословиц и поговорок).

Отдельную тематическую группу образуют единицы, не входящие в предложенную выше идеографическую и семантическую классификацию фразем, которые возникли путем вторичной фразеологизации, мотивирующие разнообразные непространственные и динамические значения ФО – черты характера, возраст, темперамент, социальные взаимоотношения, социальный статус.

Ключевые слова: фразема, идеограмма, концептосфера движения, фразеотематическая группа, культурная мотивация, компаративная фразеологическая единица, образ-эталон, прагматический компонент, стилистическая и социальная дифференциация.

SUMMARY

Paten I.M. Phraseological Units with the Meaning of Movement: Semantic, Ideographic, Linguistic and Cultural Aspects (on the Material of the Ukrainian, Russian, Polish and English Languages). – Manuscript.

Thesis for a candidate degree in philology speciality, 10.02.15 – General Linguistics. – The State Institution «South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky» of the Ministry of Education and Science of Ukraine – Odesa, 2014.

The dissertation focuses on the comparative research of the structure and semantics of phraseological units representing the conceptual sphere of movement in the Russian, Ukrainian, Polish and English languages in ideographic and ethnolinguistic aspects.

A complex of parametric marks to reveal common and different features of movement categorization within phraseo-thematic and semantic groups connected with the intensity, direction and way of movement, cyclic, direct, indirect, sudden movement is represented; national and cultural peculiarities of their motivation are revealed.

The typology of conceptual and metaphoric models constituting comparative phraseological units in the compared linguo-cultural continua is established.

On the basis of structural and semantic modelling methods and linguistic and cultural analysis the ideographic content of corresponding phraseo-thematic groups in accordance with the seme typology, actants and ideograms function is described. Symbolic archetypes and stereotypes of the etiquette, ritual and day-to-day behaviour of the Slav and German people are reconstructed. Functional and stylistic types of the nominative units are established, their pragmatic potential being determined as well as the ways of phraseological derivation (re-orientation, integration, transformation, contraction, change of

meaning and structure of proverbs and sayings and so on).

Key words: phraseme, ideogram, conceptual sphere of movement, phraseo-thematic group, cultural motivation, comparative phraseological unit, pragmatic component, stylistic and social differentiation.